

Felix Vodička

Kritický ohlas Písní kosmických

Žádná básnická sbírka Nerudova nebyla přijata veřejností s takovým spontánním a jednomyslným nadšením jako Písně kosmické. Bylo v našich literárních poměrech jevem zcela nevšedním a ojedinělým, jestliže v době necelých čtrnácti dní se objevila potřeba druhého vydání. Až dosud Neruda jako básník byl podřizován Nerudovi - fejetonistovi, nyní je po prvé oceňován podle svých básnických výtvo-
rů. Na úspěch této sbírky vzpomíná El. Krásnohorská ještě v r. 1895: "Písně kosmické byly přijaty chválou v nejvyšším stupni jásavou a vřelou, věštěn jim význam světový, a když je záhy německý překlad Pawikowského rozšířil za hranice, spatřovala v tom česká veřejnost jen potvrzení vysokého pojmu, který o geniálním básníku a miláčku svém již měla."

Nesmíme ovšem zapomenout na to, že situace literární se za těch deset let, co Neruda vydal svou poslední sbírku básnickou, změnila podstatně. Ruchovci a lumírovci, Svatopluk Čech i Jaroslav Vrchlický a s nimi J.V. Sládek, J. Zeyer, E. Krásnohorská tvoří básnický souběžně s členy generace májové, ochuzené o zemřelého Vítězslava Háška. Tyto nové osobnosti a nové směry literární vytvářely i nový literární vkus, nové estetické normy, nové literární úkoly. Tyto všechny okolnosti mají také vliv na aktuální ohlas Písní kosmických ve světě literárním.

V prvních sbírkách byla Nerudova poezie analytického charakteru, spěla k rozboru situace nebo pojmu, takže

vzniká na pozadí tehdejší poezie dojem destrukce pevných řádů společenského života. Všude se tam uplatňovala křivka směřující od obecných představ a pojmů k jednotlivým situacím, od filosofických a etických schémat ke konkrétním skutečnostem životním, a tu najednou vystoupí Neruda se sbírkou s kosmickým tématem, se sbírkou synteticky zachycující celý vesmír a postavení člověka v kosmu, se sbírkou ideově odpovídající celému rozpětí civilizačního a liberalistického ruchu současné doby. Novost Písní kosmických byla zpočátku přijímána s jistými rozpaky. "Úplná neobvyklost předmětu Písní kosmických i silnějšiho a vycvičenějšího čtenáře zpočátku spíše zaráží, než aby jej vábila," píše Ferdinand Schulz (Osvěta). Obdobně Servác Heller: "Písně kosmické jsou v naší literatuře zjevem tak novým, že když jednotlivě v Lumíru vycházeti začaly, obecně překvapily, ba dojem čehosi dalekého, nepřístupného činily" (Národní listy 3.11.1878).

Reflexivní charakter této sbírky překvapoval u Nerudy, ačkoliv veřejnost bez odporu její přijímala u Vrchlického, který právě v r. 1878 vydal svůj Duch a svět, naznačující cestu k dalekosáhlým básnickým úkolům, směřujícím k shrnujícímu hodnocení všeho dění a celého světa. Snad ještě více než téma překvapil způsob zpracování. Písňová podoba většiny básní, zkratkovitost, lidový tón - to všecko bylo v této oblasti poezie nové a odlišovalo se od řečnický formované poezie J. Vrchlického a Sv. Čecha podstatně. Kritik Pokroku praví, že Písněmi kosmickými "jest v oboru písně ukázána, ražena nová cesta na vrch básnictví" a ojedinělá

číslo hymnického zabarvení vysvětluje tak, že "proti vůli samého básníka vymáhala si základní myšlenka těchto písní téměř mocí jiné formy a vybočila tím při jednotlivých básních z úzkého obvodu písně". Takřka všichni kritikové zdůrazňovali, že jde o dílo komponované, že teprve "nyní, když co souvislý celek seřaděny a vydány byly a když jsme je po třetí, po čtvrté v souvislosti přečtli, rozumíme jim, kocháme se v nich a rozhříváme se při každém novém čtení vždy mocněji" (S. Heller).

Ze všech kritik však nejzajímavější jsou dvě: Sládkova, poněvadž vyzdvihuje mužný charakter poezie Nerudovy, a Arbesova, poněvadž začlenil Písně kosmické do vývojových souvislostí Nerudovy tvorby. Sládek (v Lumíru 1878, 48) konstatuje, že Neruda má v české literatuře "výlučné, osamotnělé stanovisko, které z vlastní síly a vůle zaujal", a doznává. že k tomu, aby mohl býti takový významný zjev kriticky zhodnocen, česká kritika dosud nedozrála. Neruda prý nepsal nikdy "prvotiny", nebyl nikdy "mladistvým". Jedna struna zachvěla se u něho při prvním sklonění se Múzy k němu a ta samá struna chvěla se i po léta, tu tišeji, tu mocněji, ale vždy tím plným, jasným, určitým tónem, který činí Nerudu básníkem mužů.... Nezkaleně zadívat se v svět i sebe a pak směle vyslovit svou myšlenku, to dar jest velkých básníků, a z těch vpravdě velcí jsou jen ti, u nichž myšlení i výraz zůstávají přirozenými, prostými, jak prostý je život sám, a zas tak plné pelu, jako jest života toho poezie." Mluví-li takto Sládek o básnickém úsilí Nerudově, vyslovuje tím něco, co bylo blízké i jeho vlastní poezii.

Historický význam Nerudových Písní kosmických dovedli postihnout ve svých referátech jen F. Schulz a zejména J. Arbes. Schulz pochopil, že i v této sbírce Neruda kosmické téma prozaizoval tím, že je opřel o vědecké poznatky a že je přiblížil životní problematice. Tím se podle Schulze prakticky rozřešil světobol, který byl vytýkán mladému Nerudovi: "Kosmické písně rozvedly ten akord, jenž mnohým uším zněl žalostně, hrozně a urážlivě, v lahodnou, upokojující a povznášející melodii. Neruda vyslovil poetickou formuli pro rozřešení světobolu." Arbes pak viděl Písně kosmické jako součást logického vývoje, zahájeného Hřbitovním kvítím a směřujícího proti naivní poezii zdůrazněním myšlenky: "Nerudovy Kosmické písně jsou triumf reflexivní lyriky, která těmito básněmi šlaví u nás své znovuzrození. Jsou zároveň poetické veto proti absolutismu naivního básnického názoru na svět. Neboť Neruda dokázal, že moderní věda neumrtvuje poezie, nýbrž že jí otvírá nové dráhy, nové světy. A právě v tom po našem soudu spočívá největší zásluha geniálního básníka, jenž ve své nejnovější publikaci podal nejenom nový žánr, nýbrž zároveň také rozřešil - a to neobyčejně šťastně - jeden z nejtěžších poetických problémů" (Politik, 12.11. 1878). Obdobně byly Písně kosmické jako mezník celé české literatury hodnoceny i Ervínem Špindlerem v jeho roudnické přednášce o této sbírce 10.4.1880 (rukopis v Literárním archivu PNP). Podle něho bude tato sbírka oddělovat novou dobu lyriky reflexivní od starší pokusné a Špindler vzpomíná při této příležitosti Purkyňových myšlenek o lyrické poezii, která se musí

vzdání svých starých schémat lyriky citové a erotické.

Přihlížíme-li k bezprostřednímu ohlasu Písní kosmických, nesmíme ovšem zapomenout na hlasy odmítavé, které však nebyly obšírněji formulovány. Víme jen, že Durdík měl k nim stanovisko odmítavé, které vyslovil i na přednášce v Umělecké besedě. V pozdějších letech mají Písně kosmické zcela zvláštní místo. Soudy zcela protichůdné oceňují jednotlivé složky tohoto díla, zavrhují je nebo vyvyšují. Je to jistá polyfonnost Písní kosmických, jež způsobuje toto různé hodnocení; proměnlivost tvaru, střídání lehkého popěvku s humorným básnickým fejtonem, zkratková náznakovost i hymnická mnohomluvnost, střídání vážného tónu a humorného, antropomorfizace ohromných vztahů vesmírných, věda, jež je podkladem lyriky, zážitek převedený na základ vědeckých teorií, tematika kosmická, všelidská, národní, intimní - to všecko vytváří zde strukturu bohatou na složky, z nichž některé mohou působit protichůdně a při vnímání vedly k oné mnohoznačnosti úsudků. Sám Neruda měl obavy, zda Písně kosmické budou chápány tak, jak zamýšlel. Báł se, aby je odbornost výkladu nezbavila popularity, proto se zlobil na Arbese pro jeho předběžnou novinovou noticku o nezvyklosti tématu. A proto si připravoval půdu zvláštním "kosmickým fejtonem" v Národních listech, kde chtěl přiblížit čtenáři kosmické téma humorem, ale na druhé straně z kosmického fejtonu vysvítá, že mu záleželo na tom, aby Písně kosmické nebyly hodnoceny jen jako kosmické. Právě ohled na způsob přijetí díla působil na to, že se Neruda v Písních kosmických pohyboval

neustále na ostří vážného a komického.

V r. 1885 byla to E. Krásnohorská, která se za bojů o Háalka zabývala obšírně poezií Nerudovou v Osvětě a přiznávala v ní Písním kosmickým nadšeně první místo. Především obdivuje komponovanou celistvost této sbírky, neboť "tvorí promyšlený zaokrouhlený celek, v němž neschází žádný člen vyvíjející se v něm myšlenky, ba jest to v rozměrech svých zjevně malých veliký kus básnické architektiky, kterým podal autor nad jiné zřejmý důkaz klidného, sebevědomého a uzrálého mistrovství". - Mluví-li se o širokých obzorech básnických - zde jsou! Širších již sotva býti může, ale zde jsou kouzlem vyspělého umění v plné své pravdě přiblíženy prostému oku, jsou mu objasněny výkladem už laškujících a nadšených rtů Múzy tak, že je čtenář neučeny pochopí snadno jako písničku národní. I jiný velký básník dovedl by opěvovati kosmos stejně poeticky, ale sotva býti může zároveň tak populárně." Jestliže si E. Krásnohorská uvědomuje, jak je úspěch Písní kosmických dán vlastnostmi této poezie, nedovede naproti tomu Vrchlický v r. 1896 pochopit rezonanci této sbírky v širokých vrstvách: "Našly většího úspěchu než mnohem přístupnější a umělecky též dokonalejší Balady a romance!" Je to prý poezie programová, "je to básněno víc hlavou než srdcem". Vrchlický cítil zvlášť intenzívně nepoměr mezi tématem kosmickým a prostonárodním nebo fejetonistickým zpracováním! Abstrakci přemohl humorem a vtipem, byť i někdy násilným, ale konečně přece neušel tónu hymnickému", konstatuje s uspokojením Vrchlický a poukazuje na básně typu "Poeto světe!" Na jiném

místě pak již přímo protestuje: "Kazajka žertu a ironie zdá se nám trochu těsná pro tyto neobsáhlé rozměry kosmu a těles nebeských, a patří k tomu všechno umění Nerudovo, chtít vystihnouti vykasanou suknicí popěvkovou, nač jest řasnata říza hymny a ódy sama dost těsná."

Stejně již E. Albert ukazoval na nepoměr mezi tématem a zpracováním: "Co o mateřské lásce dí, to nás rozehřívá; ale je našemu citu pralhostejno, jak planetoidy se řítí do slunce. Oba děje, onen lidský a onen kosmický srovnáváje, může tvořiti kdos apercu pro populární přednášku přírodovědeckou; ale poezie je pro srdce a to zůstává chladné při objektech nekonečně velkých a nekonečně malých" (Světotozor 1895).

Zcela opačně se však na Písně kosmické dívá F.V. Krejčí v r. 1902: "Písně kosmické jsou vrcholem Nerudova umění i jeho filosofie, vítěznou písní jeho omládlé tvůrčí síly." - "Právě tak jako ve fejetonistických statích činil malé velkým, činí zde velké malým. Tam poetizoval všednost, a plnil drobné věci významem mikrokosmu, zde naopak činí makrokosmus scénou pro drobné záležitosti lidské." "Kruh jeho představ v těchto písních je veskrze moderní. Svět je v nich svlečen ze starých mytologických a náboženských kostýmů a září v celé skvoucí nahotě své hmotnosti, posvěcené nadšenými tuchami panteismu nebo monismu. Poněvadž pak tytopomysly zůstávají stále ještě v oboru vědy a nepřešly nám dosti do krve a fantazie, která ještě je pod kletbou starých mytologických a romantických názorů o světě, a poněvadž jsme zvyklí všechno

pozitivně vědecké ztotožňovat se suchopárnou rozumovostí, mohl být vysloven náhled, že Písně kosmické jsou básněny více hlavou než srdcem, praví F.V. Krejčí se zřejmou snahou postavit se proti tézi J. Vrchlického. "V tom, co jiným ještě páchne učeností a popularizací vědy, vidí on už nová zřídla poezie." Neruda v Písních kosmických je jedním z prvních lyriků moderního názoru světového, v tom je jejich význam přímo evropský." Krejčí zdůrazňuje českost Písní kosmických, ale odlišuje se od strašního hodnocení, jež prý vyvyšovalo několik nacionálních motivů, neboť obecnstvo vidělo prý v Písních kosmických příliš "písničky" a ne básně. Obecnstvo miluje prý příliš "hustokrevný patos", naproti tomu Krejčí vidí v patetických básních Písní kosmických jen koncesi směru Jaroslava Vrchlického a zdůrazňuje, že pravý význam je v syntetickém spojení Nerudovy lyričnosti s jeho humorem, neboť kritika neoceníla dosud to "umění tak veliké ve své jednoduchosti a prostotě, které se tají ve zlatých a žhoucích jiskrách těchto písní".

Jestliže F.V. Krejčí ve smyslu své literární orientace, podložené zájmem o sociální hodnoty poezie a za stálého přihlížení k filosofickému a vědeckému výkladu skutečností má tolik porozumění pro Nerudovo zlidštění a zvědečtění básnické problematiky kosmického tématu, právě tyto vlastnosti způsobily, že většina příslušníků generace let devadesátých neměla pro Písně kosmické pochopení. Vedle F.V. Krejčího byl to ještě Machar, který ve svém mládí obdivoval Písně kosmické, jinak celá generace se obrací od pozitivismu, popírá objektivní lyriku a směřuje k filozofickému spiritualismu, básnický zpodobněnému významovým

dualismem symbolistické metody. Sám F.X. Šalda docenil Písně kosmické teprve později. Jak se Písně kosmické střetávaly s estetickou normou let devadesátých, poznáme nejlépe z kritického ocenění Karáska. Tu je rozbor proveden ve smyslu Hennquinovy estopsychologie tak, že se hledá vztah mezi psychickým vývojem Nerudovým a estetickým výtvo-rem. Karásek, který viděl v Hřbitovním kvítí romantickou reakci na vnitřní pesimismus básníkův, shledává v Písních kosmických pokus o dílo, na němž by nebylo znát, že básník podléhá bolesti. Neruda tu prý zaujal "stanovisko psychické koketnosti k vlastním bédám". "Plyne z toho strojenost Kosmických písní, malá jejich spontánnost poetická. Jsou básněny víc mozkiem než srdcem, činí příliš programový do-jem Básník si umínil napsati několik básní k určitému su- jetu, aby z nich vytvořil cyklus...Bázeň, aby se nedal ci- ty svými strhnouti, vedla Nerudu k tomu, že kontroloval a analyzoval všechny změny svého nitra. Ale tím zároveň zmen- šoval intenzitu svých citů..." Karásek tu opakoval takřka doslova výtku Vrchlického o tom, že sbírka básní je básně- na mozkiem a ne srdcem. Ale přece výchozí hledisko hodnoce- ní bylo různé. Námítky Vrchlického vycházely ze způsobu zpracování vzhledem k tématu, Karásek naproti tomu vnáší do svého hodnocení dobový požadavek, aby dílo bylo umělec- kým zpodobněním psychické strážně básníkovy.

Nepříznivý postoj k Písním kosmickým zaujal i Arne Novák, jeden z hlavních nositelů obnoveného kultu Nerudova z doby kolem r. 1910. Na rozdíl od Arbese, Schulze a hlavně Krejčího A. Novák nepříznivě odsoudil vědeckou inspiraci

Písní kosmických: "Avšak vědecká pravda, zvláště není-li projevem ducha výlučně intelektuelního a podstatně abstraktního, nikdy nemůže nahradit pravdy osobnostní, zpečetěné celým osudem. Písním kosmickým, jejichž koncepce datuje se mezi nesoustavnými návštěvami posluchárny a chvilkovými zastávkami v observatoři, chybí vnitřní nutnost ideová." I Nerudova metoda analogie se mu zdá často vyumělkovanou, bez názoru a přesvědčivosti, jsou to prý analogie spíše fejetonistovy než básníkovy. A když Arne Novák podnikal klasifikaci Písní kosmických, pak odmítavé stanovisko zaujal ke všem třem stylům, jež v Písních kosmických vysledoval: ke stylu lidově pestrému, k šansoně i k rétorickému patosu, prý vydluženému u Huga a Vrchlického. Jen málokterá báseň, a to jen pokud připomínala Prosté motivy (např. sedmá a Zelená hvězda v zenitu) našla milost před kritickým pohledem Novákovým, který ani v kompozici Písní kosmických neshledával vyšší záměrnost.

V novější době však poznenáhlu docházelo k příznivějším hodnocením Písní kosmických. F. X. Šalda v r. 1929 (v úvodě k Žertům hravým a dravým) se neztotožnil s hodnocením Vrchlického a A. Nováka a zdůraznil, že námitka Vrchlického bude dnes považována spíše za přednost a proti Novákovi tvrdí, že i zde Neruda dovedl být vždy práv vnitřnímu zážitku a výrazu. "Tvrdá životní moudrost oprávněného egoismu vyslovena je zde slovem tak stručným a skromným, až se tyčí jako tvrdý krystal do studeného vzduchu." - "Inspirace vědecká po prvé zde byla v takové míře vytěžena básnic-ky, a třeba se neobešel tento proces bez strusek, je přece výsledek jeho pro Nerudu nanejvýš čestný," praví

F. X. Šalda se zřejmou snahou o zhodnocení literárně historické. A ve zcela novém světle objevily se F.X. Šaldovi ony patetické hymny typu "Poeto světe!", jež byly Arne Novákem a jinými vysvětlovány jako vliv Vrchlického a odsunovány do pozadí. V článku Neruda poněkud nekonvenční pokusil se F. X. Šalda odlišit "světlou, jásavou, vznosnou a vzdušnou strofu Vrchlického" od těžké, dusné a vzduté slovní draperie Nerudovy a usoudil, že v ní jsou prvky barokní stylizace. Nebudeme rozhodovat, zdali soud Šaldův je správný, pro historii ohlasu Nerudovy poezie je však příznačné, že tu Šalda zpřítomňuje estetickou účinnost patosu Nerudova poukazem na barok, jehož estetický princip byl literárnímu vkusu třicátých let tak blízký. A nejnověji i Josef Hora (1940) s obdivem píše o Písniích kosmických. Vzpomíná na dobu mládí, kdy horoucí optimismus a důvěra ve vývoj lidské společnosti umožnily přijímat s nadšením tyto básně i tehdy, pronikala-li z nich didaktika. Ale dnes dovede Hora ocenit i jiné vlastnosti: "Básnické prsteny, krystaly, zkratky! Samozřejmosti, jež pojmenováním neztratily kouzla!"

Písne kosmické byly často studovány z hlediska literárně historického. Zatímco úvody ke školním vydáním sledovaly vnitřní strukturu díla (Arne Novák, V. Zelinka), úvod A. Pražáka k faksimiliím Písnií kosmických (1938) sleduje vnější souvislosti, přispívající k vzniku díla. Již dříve byly pečlivě prostudovány prameny Nerudova studia kosmických jevů (J. Jakubec, Mikula) a vztahy k německé

poezii (K. Polák a Ot. Fischer). Nejnověji byla studována kompozice Písní kosmických V. Jirátem (1939), který zjišťuje, že v první části je ideovým principem kompozice zlidštění kosmu, v druhé části zkosmičtění člověka. Takto vědecké bádání potvrzuje starší mínění (Krásnohorské a jiných) o kompoziční propracovanosti Písní kosmických. Jestliže se vědecké ukoumání bude dívat na Kosmické písně jako na celek a v souvislosti s vývojem celé básnické struktury v letech sedmdesátých, pak zajisté pochopí i funkci jednotlivých stylů ve stavbě díla, jejich vzájemný vztah a dynamické napětí, i když právě tato stylistická rozmanitost způsobuje, že kritické soudy o této sbírce vykazují takovou proměnlivost.

Poznámka

Stať o kritickém ohlasu Písní kosmických je jeden z textů, které F. Vodička zpracoval v letech 1940-41 pro sborník k 50. výročí Nerudova úmrtí, chystaný v nakladatelství Čin. Tento komponovaný sborník o básníkově životě a díle, připravovaný za organizačního a redakčního vedení Josefa Kopty, nebyl ke škodě české literární historie nikdy vydán, ačkoli se o jeho publikaci (v jiném nakladatelství) jednalo ještě koncem roku 1945. Téměř úplný text sborníku se v kopiích s celou redakční agendou zachoval v pozůstatosti Josefa Kopty a bude uložen v Literárním archívu Památníku národního písemnictví. F. Vodička napsal do sborníku řadu statí, které jsou předpokladem pro jeho metodologickou studii o dobových konkretizacích literárních děl z r. 1941. Zařazujeme jednu z těchto statí díky laskavosti Petra a Pavla Koptových a se souhlasem paní Boženy Vodičkové nejen jako připomínku zapomenutého literárněhistorického projektu z doby okupace, nýbrž i v dobrém přesvědčení, že jméno jejího autora by v tomto přátelském sborníčku nemělo chybět.